

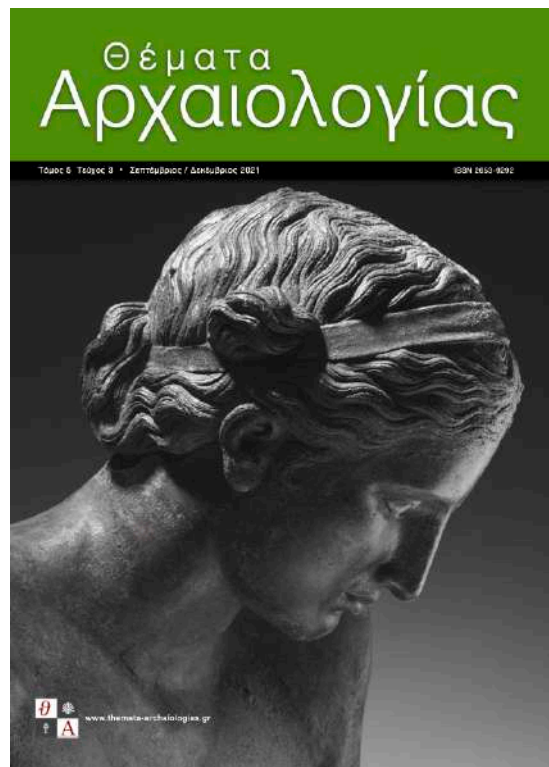

Ένα άγνωστης προέλευσης άγαλμα του Πραξιτέλους. Ο Απόλλων Σαυροκτόνος στο Μουσείο Τέχνης του Cleveland

Συγγραφέας: Tsao Cevoli

Ηλεκτρονική διεύθυνση άρθρου (Url): <https://www.themata-archaiologias.gr/wp-content/uploads/2022/06/apollo-sauroktonos-cleveland-2021-5-3-387-398.pdf>

© Περιοδικό Θέματα Αρχαιολογίας, τόμος 5, τεύχος 3, Σεπτέμβριος/Δεκέμβριος 2021, σ. 387-398

Τα **Θέματα Αρχαιολογίας** είναι ένα μη κερδοσκοπικό περιοδικό που έχει ως αποκλειστικό σκοπό να συμβάλει στην έγκυρη και επιστημονικώς αποδεκτή διάδοση και οικειοποίηση του τρόπου σκέψης και των κατακτήσεων της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας της Τέχνης.

Αυτό το άρθρο χορηγείται με άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές

A statue of unknown origin by Praxiteles
Apollo Sauroktonos in the Cleveland Museum of Art

Abstract at the end of the article

Ένα άγνωστης προέλευσης άγαλμα του Πραξιτέλους

Ο Απόλλων Σαυροκτόνος στο Μουσείο Τέχνης του Cleveland

Tsao Cevoli

.....
Αρχαιολόγος

tsao.cevoli@gmail.com

Στις 22 Ιουνίου 2004 το Μουσείο Τέχνης του Cleveland ανακοίνωσε την αγορά ενός χάλκινου αγάλματος, του *Απόλλωνος Σαυροκτόνου*, ήδη γνωστού στους μελετητές από σειρά ρωμαϊκών αντιγράφων. Σε αντίθεση με τα άλλα παραδείγματα, το συγκεκριμένο δεν είναι κατασκευασμένο από μάρμαρο, αλλά από ορείχαλκο: δεν αποκλείεται, μάλιστα, να πρόκειται για πρωτότυπο έργο του Πραξιτέλους. Σε ό,τι αφορά την προέλευση του αγάλματος, η επίσημη ανακοίνωση που εξέδωσε ο πωλητής και ο αγοραστής δεν φαίνεται ιδιαίτερα πειστική και δεν τεκμηριώνεται από αποδεικτικά έγγραφα. Εξίσου απaráδεκτοι φαίνεται πως είναι οι ισχυρισμοί των τεχνικών εμπειρογνομόνων βάσει σειράς επιστημονικών αναλύσεων, όπου δεν σημειώνονται δεδομένα, μέθοδοι και διαδικασίες. Είκοσι περίπου χρόνια μετά την αγορά του αγάλματος, εξακολουθούν να είναι πολλά τα σημεία που ουδέποτε αποσαφηνίστηκαν από το Μουσείο Τέχνης του Cleveland και μπορούν να θέσουν υπό αμφισβήτηση τη νομιμότητα της κατοχής του γλυπτού από πλευράς του αμερικανικού μουσείου.

Λέξεις ευρετηρίου

Απόλλων Σαυροκτόνος
Πραξιτέλης
Μουσείο Τέχνης του Cleveland
κλασική γλυπτική
παράνομη διακίνηση αρχαιοτήτων

1. Πραξιτέλης, Απόλλων Σαυροκτόνος.
Χάλκινο γλυπτό που εκτίθεται
στο Μουσείο Τέχνης του Cleveland.
Πρόσθια όψη.

Στις 22 Ιουνίου 2004 το Μουσείο Τέχνης του Cleveland ανακοίνωσε την αγορά ενός χάλκινου αγάλματος (εικ. 1-3). Το γλυπτό ανήκει στον τύπο του *Απόλλωνος Σαυροκτόνου*, ήδη γνωστού στους μελετητές από πολυάριθμα ρωμαϊκά αντίγραφα.¹ Ωστόσο, αυτή τη φορά δεν πρόκειται για ένα ακόμα μαρμάρινο αντίγραφο της Ρωμαϊκής περιόδου, αλλά για ένα έργο από ορείχαλκο· ίσως πρόκειται, μάλιστα, για το πρωτότυπο άγαλμα που φιλοτέχνησε ο Πραξιτέλης. Αν ισχύει αυτό, πρόκειται όχι μόνο για ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα χάλκινα αρχαιοελληνικά αγάλματα αλλά και για το μοναδικό πρωτότυπο χάλκινο έργο ενός από τους σπουδαιότερους γλύπτες της αρχαιότητας, του Πραξιτέλους.

Το έργο

Από το άγαλμα δεν σώζεται ο αριστερός βραχίονας ως τον ώμο, με εξαίρεση την παλάμη και το κάτω μέρος του πήχεως, τα οποία φυλάσσονται ξεχωριστά ως επιμέρους τμήματα του γλυπτού (εικ. 4), καθώς και τμήμα του δεξιού βραχίονα ως τον αγκώνα. Το δεξί πόδι είναι ευθύ και τεντωμένο, με το πέλμα προς τα εμπρός, ενώ το αριστερό πόδι είναι ελαφρώς λυγισμένο, με το πέλμα πιο πίσω σε σύγκριση με το δεξί και τη φτέρνα ανασηκωμένη. Τα δάχτυλα του αριστερού πέλματος εφάπτονται της δεξιάς φτέρνας, παρέχοντας μια στενή βάση έδρασης. Το ισχίο παριστάνεται σε κλίση, με τη δεξιά πλευρά προεξέχουσα και πιο υπερυψωμένη από την αριστερή. Το άνω τμήμα του σώματος παρουσιάζει κλίση με αντίθετη φορά, με τον αριστερό ώμο υπερυψωμένο σε σχέση με τον δεξιό. Η κεφαλή κλίνει προς τα κάτω και αριστερά. Το σώμα, με τον τρόπο αυτό, σχηματίζει μια ελικοειδή στάση, τη σιγμοειδή κάμψη που χαρακτηρίζει τα έργα του Πραξιτέλους. Στο απόγειο της καλλιτεχνικής του ωριμότητας, πράγματι, ο Πραξιτέλης δίνει έμφαση στη σιγμοειδή κίνηση των εξαιρετων μορφών του, μετατοπίζοντας το σώμα εκτός του κεντρικού άξονα και ακυρώνοντας οριστικά τη στατική αυστηρότητα που χαρακτήριζε την αρχαιοελληνική γλυπτική ήδη από τις πρώτες εκφάνσεις της.

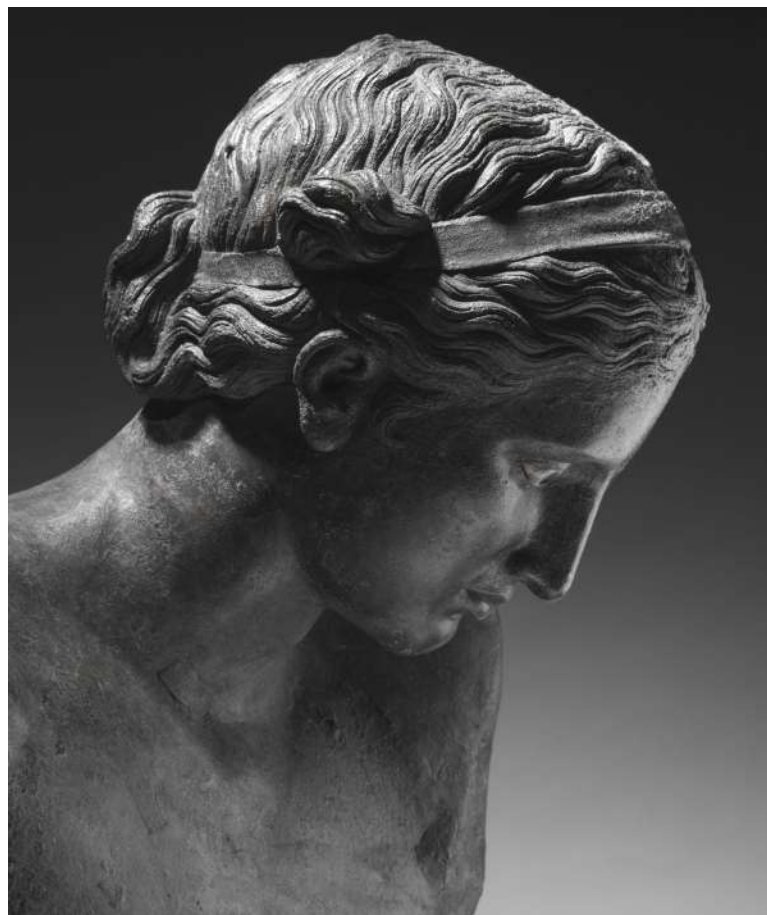
**2. Πραξιτέλης, Απόλλων Σαυροκτόνος.
Χάλκινο γλυπτό που εκτίθεται
στο Μουσείο Τέχνης του Cleveland.
Πίσω όψη.**

Ο Απόλλων παριστάνεται με εφηβικά χαρακτηριστικά, ως γυμνός έφηβος, με απαλές χειρονομίες και μυς χωρίς ένταση. Συνολικά το σώμα δίνει την αίσθηση ήπιας κινητικότητας, χάρης και ελαφρότητας. Από τα ρωμαϊκά αντίγραφα σε μάρμαρο προκύπτει η θέση των χεριών και η ενέργεια που εκτελεί ο νεαρός Απόλλων: πλήττει μια σαύρα, η οποία σε μερικά μαρμάρινα αντίγραφα βρίσκεται πάνω σε κορμό δέντρου, παρακείμενου στην ανθρώπινη γλυπτή μορφή. Πολύτιμοι βοηθοί για να κατανοήσουμε καλύτερα την πιθανή συνολική μορφή του γλυπτού είναι δύο από τα καλύτερα μαρμάρινα αντίγραφα της Ρωμαϊκής περιόδου: ένα του τέλους του 1ου - των αρχών του 2ου αι. μ.Χ., με ύψος 1,67 μ., που φυλάσσεται στη Ρώμη, στα Μουσεία του Βατικανού (αρ. κατ. MV.750.0.0)² (εικ. 6) και το αντίγραφο από τη Συλλογή Borghese, του β' τετάρτου του 1ου αι. μ.Χ., που φυλάσσεται στο Παρίσι, στο Μουσείο του Λούβρου³ (εικ. 7). Από τη μεταξύ τους σύγκριση προκύπτει ότι κατά πάσα πιθανότητα το χάλκινο παράδειγμα δεν έχει στηριχτεί στη μεταλλική του βάση με ορθό τρόπο, αλλά με μια υπερβολική κλίση προς τα αριστερά του, η οποία ακυρώνει την προεξοχή του ισχίου σε σχέση με τον κεντρικό άξονα και καθιστά δυσδιάκριτη τη σιγμοειδή απόδοση του σώματος της μορφής.

Οι γραπτές πηγές

Από τις γραπτές και αρχαιολογικές πηγές μπορούμε να αντλήσουμε κάποιες πληροφορίες για τον Πραξιτέλη⁴ και πιο συγκεκριμένα για τον *Απόλλωνα Σαυροκτόνο*. Πράγματι, από τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, γνωρίζουμε ότι το απόγειο της καλλιτεχνικής ωριμότητας του Πραξιτέλους συμπίπτει με την 104η Ολυμπιάδα,⁵ δηλαδή μεταξύ του 364 και του 361 π.Χ., και ήταν πιο γνωστός για τα μαρμάρινα έργα του⁶ παρά για τα χάλκινα. Ο Πλίνιος, επιπλέον, περιγράφει επακριβώς το συγκεκριμένο άγαλμα. Όταν ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος αναφέρεται για τον Πραξιτέλη, γράφει: «*Φιλοτέχνησε και τον νεαρό Απόλλωνα ο οποίος με βέλος απειλεί εκ του σύνεγγυς μια σαύρα που προσπαθεί να αποδράσει, τον αποκαλούμενο Σαυροκτόνο*».⁷ Χάρη σε αυτή την περιγραφή του Πλινίου πρώτος ο Πρώσος βαρόνος Philipp Von Stosch, λάτρης της αρχαιότητας και της τέχνης (του οποίου η συλλογή μελετήθηκε και δημοσιεύτηκε από τον Johann Joa-

3. Πραξιτέλης, *Απόλλων Σαυροκτόνος*.

Χάλκινο γλυπτό που εκτίθεται στο Μουσείο Τέχνης του Cleveland. Λεπτομέρεια άνω κορμού, πλάγια όψη.

chim Winckelmann),⁸ μπόρεσε να ταυτίσει το έργο. Το 1724, διαβάζοντας την περιγραφή του *Απόλλωνος Σαυροκτόνου* από τον Πλίνιο, ήταν ο πρώτος που συνειδητοποίησε ότι αντιστοιχούσε στην εντέλεια με τη μορφή που απεικονιζόταν σε έναν πολύτιμο λίθο.⁹ Έτσι, ήταν ο πρώτος που ταύτισε τον *Απόλλωνα Σαυροκτόνο* του Πραξιτέλους, δίνοντας μια εικόνα στην περιγραφή του Πλινίου και ένα όνομα σε ένα από τα σπουδαιότερα έργα του Αθηναίου γλύπτη. Κανένας από τους δύο, ούτε ο βαρόνος Von Stosch, ούτε ο Winckelmann, δεν φαίνεται να γνώριζαν τον χάλκινο *Απόλλωνα Σαυροκτόνο*, ο οποίος μας απασχολεί εδώ. Αλλά είναι βέβαιο ότι, εάν στην εποχή τους είχε ήδη έλθει στο φως ένα τέτοιου είδους άγαλμα, οπουδήποτε κι εάν βρισκόταν, πόσο μάλλον στη Γερμανία, θα το γνώριζαν και θα έκαναν λόγο για αυτό στις μελέτες τους.

4. Αριστερή παλάμη και τμήμα αριστερού πήχεως από ορείχαλκο, πιθανώς συνανήκοντα στον Απόλλωνα Σαυροκτόνο του Πραξιτέλους που εκτίθεται στο Μουσείο Τέχνης του Cleveland.

Προέλευση και χρονολόγηση Η θέση του Μουσείου Τέχνης του Cleveland

Όσον αφορά τη χρονολόγηση και την προέλευση του χάλκινου Απόλλωνος Σαυροκτόνου, το δελτίο τύπου του Μουσείου Τέχνης του Cleveland ανακοίνωνε τα εξής: «οι αρχικές επιστημονικές αναλύσεις, σε ό,τι αφορά τη διάβρωση και τη σύνθεση του κράματος, αποδεικνύουν ότι το άγαλμα είναι αρχαίο, αλλά ότι η βάση του χρονολογείται μεταξύ του 17ου και του 19ου αιώνα. Η ανάλυση της διάβρωσης στη συγκόλληση για την προσάρτηση του αγάλματος στη βάση υποδηλώνει ότι ενώθηκε με τη βάση πριν από το 1900, πιθανώς πολύ νωρίτερα. Η έρευνα αυτή επιβεβαιώνει ότι το άγαλμα ανασκάφηκε πριν από 100 και πλέον έτη και πιθανώς ακόμα και πριν από 500 έτη. [...] Το άγαλμα ανήκε σε ιδιώτη στο ανατολικό τμήμα της Γερμανίας, της μετέπειτα Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας (ΛΔΓ), πολύ πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το έργο είχε τοποθετηθεί σε έναν κήπο και θεωρείτο ότι χρονολογείται στον 18ο ή 19ο αιώνα. Μετά την ενοποίηση της Γερμανίας, το 1990 ο Ernst-Ulrich Walter διεκδίκησε την ιδιοκτησία του εκ μέρους της οικογένειάς του και ανέκτησε το άγαλμα σε επιμέρους κομμάτια. Το 1994, η Δρ Lucia Marinescu, πρώην διευθύντρια του Εθνικού Μουσείου Ιστορίας της Ρουμανίας, είδε για πρώτη φορά το έργο σε κομμάτια κατά την επίσκεψή της στην οικία Walter. Το 1994 το άγαλμα πωλήθηκε και στη συνέχεια συναρμολογήθηκε και συντηρήθηκε. Τον Μάιο του 2003, η Marinescu παρουσίασε μία εισήγηση σχετικά με το άγαλμα στο 16ο Διεθνές Συνέδριο Χάλκινων Αρχαιοτήτων. Στο δελτίο τύπου του Μουσείου Τέχνης του Cleveland αναφέρεται ότι το έργο αγοράστηκε στη γκαλερί «Phoenix Ancient Art S.A.»,¹⁰ μια αίθουσα τέχνης με έδρα στην Ελβετία και στις ΗΠΑ. Σύμφωνα με μια σειρά από φήμες στον αμερικανικό τύπο, η τιμή πώλησης ή-

5. Ζωόμορφο σαυροειδές χάλκινο γλυπτό, πιθανώς συνανήκον με τον Απόλλωνα Σαυροκτόνο του Πραξιτέλους που εκτίθεται στο Μουσείο Τέχνης του Cleveland.

ταν πέντε εκατομμύρια δολάρια. Σχετικά με την προέλευση του έργου, το αμερικανικό μουσείο αναφέρει απλώς όσα ισχυρίστηκε η Marinescu.¹¹

Σύμφωνα, λοιπόν, με την εκδοχή των γεγονότων από πλευράς πωλητών, το άγαλμα, που πιθανώς είχε εσφαλμένα θεωρηθεί έργο του 18ου ή του 19ου αιώνα, είχε παραμείνει επί μακρόν υπό συνθήκες εγκατάλειψης και παραμέλησης σε έναν ιδιωτικό κήπο ώσπου, μετά την ενοποίηση της Γερμανίας, κάποιος Ernst-Ulrich Walter διεκδίκησε την ιδιοκτησία του. Στη συνέχεια το πούλησε σε έναν ανώνυμο αγοραστή. Από τον έναν αγοραστή στον άλλο, το άγαλμα κατέληξε στα χέρια των αδελφών Aboutaam και στη γκαλερί τους «Phoenix Ancient Art S.A.», στην έδρα της οποίας, στη Γενεύη, το είδε ο Michael Bennett, επιμελητής ελληνικών και ρωμαϊκών αρχαιοτήτων του Μουσείου Τέχνης του Cleveland, ο οποίος το αγόρασε και το μετέφερε στο Cleveland μέσα σε λιγότερο από έναν μήνα.

Τα αδύνατα σημεία της επίσημης εκδοχής

Η συγκεκριμένη εκδοχή των γεγονότων είναι μια αφήγηση που βρίθει συμπύσεων ελάχιστα πειστικών, οι οποίες δίνουν την εντύπωση ότι ήταν προσυμφωνημένες ώστε να παρακάμψουν διεθνείς κανόνες και συμβάσεις περί της κατοχής αγαθών πολιτιστικής κληρονομιάς και για να νομιμοποιήσουν την κατοχή του έργου από πλευράς του αμερικανικού μουσείου. Η αγορά του αγάλματος από το Μουσείο Τέχνης του Cleveland πήρε τόση δημοσιότητα, ώστε η διεθνής ακαδημαϊκή κοινότητα, η οποία συνήθως ελάχιστα ασχολείται με το καθημερινό φαινόμενο της παράνομης διακίνησης έργων τέχνης και αρχαιοτήτων, ακόμα και στις ΗΠΑ, εξέφρασε τις αμφιβολίες της σχετικά με την προέλευση του έργου και ήταν επικριτική απέναντι στην όλη επιχείρηση.

Είναι πολλά και ποικίλα τα ζητήματα που δεν έχουν απαντηθεί. Καταρχάς, δεδομένης της σπα-

νιότητας χάλκινων αγαλμάτων που έχουν σωθεί έως τις μέρες μας και άρα του εξαιρετικά μεγάλου ενδιαφέροντος που ανέκαθεν προκαλούν, μοιάζει τελείως απίθανη, αν όχι γελοία, η ιδέα ότι ένα τέτοιο έργο ήταν ορατό σε έναν ιδιωτικό κήπο και ότι είχε εσφαλμένα θεωρηθεί ότι επρόκειτο για ένα σύγχρονο άγαλμα ευτελούς αξίας, το οποίο αγνούσαν επί μακρόν οι μελετητές και οι συλλέκτες, ίσως και επί αιώνες, και μάλιστα στην πατρίδα του Winckelmann, στο λίκνο της ιστορίας της αρχαίας τέχνης και της αρχαιολογικής φιλολογίας, και το οποίο στη συνέχεια, στο νευραλγικό κέντρο του Β'

6. Απόλλων Σαυροκτόνος.

Ρωμαϊκό αντίγραφο από μάρμαρο πρωτότυπου έργου του 4ου αι. π.Χ. που αποδίδεται στον Πραξιτέλη, τέλη 1ου - αρχές 2ου αι. μ.Χ., ύψος 1,67 μ.
Ρώμη, Μουσεία Βατικανού, Μουσείο Pio Clementino, αρ. κατ. MV.750.0.0.

Παγκοσμίου Πολέμου, διέφυγε της προσοχής αρχικά του Τρίτου Ράιχ και έπειτα του Σοβιετικού Κόκκινου Στρατού.

Το δεύτερο ελάχιστο πειστικό σημείο της ιστορίας είναι ότι ο Ernst-Ulrich Walter, αφού ανέκτησε την ιδιοκτησία του κήπου όπου το άγαλμα, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, είχε παραμείνει εγκαταλελειμμένο επί σειρά ετών ή ακόμα και επί αιώνες, πώλησε το άγαλμα για ελάχιστα χρήματα σε έναν ανώνυμο αγοραστή, γιατί ήταν βέβαιος ότι δεν άξιζε καν να διαθέσει χρήματα για τη συντήρησή του. Ο ίδιος, μάλιστα, ήταν στην πραγματικότητα γνωστός συλλέκτης και, ως εκ τούτου, ελάχιστα πείθει ο ισχυρισμός του ότι δεν είχε καταλάβει την αξία του αγάλματος.

Η τρίτη επισημάνση αφορά το γεγονός ότι οι αδελφοί Hicham και Ali Aboutaam, ιδιοκτήτες της γκαλερί «Phoenix Ancient Art S.A», οι οποίοι πώλησαν το έργο στο Μουσείο Τέχνης του Cleveland, είχαν προβλήματα με τη δικαιοσύνη σε διάφορες χώρες του κόσμου εξαιτίας της παράνομης διακίνησης αρχαιοτήτων σε διεθνές επίπεδο.

Άλλο αδύνατο σημείο της επίσημης εκδοχής των γεγονότων είναι η μαρτυρία της Ρουμάνας ερευνήτριας, η οποία αφού το 1994 είχε την τύχη να αντικρίσει όχι απλώς ένα αρχαιοελληνικό χάλκινο άγαλμα, αλλά ίσως το μοναδικό σωζόμενο πρωτότυπο έργο ενός από τους σπουδαιότερους γλύπτες στον αρχαίο κόσμο, κράτησε μυστική επί εννέα ολόκληρα χρόνια μια τόσο βαρυσήμαντη ανακάλυψη, αν και είχε την ευκαιρία να μιλήσει για αυτή νωρίτερα σε σημαντικά διεθνή επιστημονικά forum, όπως για παράδειγμα το 2001, όταν συμμετείχε στην Ιταλία, στην Aquileia, στο 15ο Διεθνές Συνέδριο Χάλκινων Αρχαιοτήτων, όπου παρουσίασε διάλεξη για τα χάλκινα ρωμαϊκά αγάλματα στη Δακία· παρόλα αυτά, γνωστοποίησε την εντυπωσιακή της ανακάλυψη μόλις στο επόμενο 16ο Διεθνές Συνέδριο Χάλκινων Αρχαιοτήτων, που πραγματοποιήθηκε στη Ρουμανία από τις 26 ως τις 31 Μαΐου 2003, δηλαδή τρεις μέρες μετά την άφιξη

7. Απόλλων Σαυροκτόνος.
Μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο πρωτότυπου έργου
του 4ου αι. π.Χ. που αποδίδεται στον Πραξιτέλη,
β' τέταρτο 1ου αι. μ.Χ., ύψος 1,49 μ.
Συλλογή Borghese. Παρίσι, Μουσείο Λούβρου,
αρ. κατ. Ma 441.

του αγάλματος στο Cleveland, στις 23 Μαΐου 2003, σύμφωνα με την ημερομηνία που δήλωσε ο επιμελητής ελληνικών και ρωμαϊκών αρχαιοτήτων του Μουσείου Τέχνης του Cleveland, Michael Bennett. Συνεπώς, όποια κι αν ήταν τα κίνητρά της, η Lucia Marinescu γνωστοποίησε στη διεθνή επιστημονική κοινότητα την ύπαρξη αυτού του χάλκινου αγάλματος του *Απόλλωνος Σαυροκτόνου* μετά από εννέα ολόκληρα χρόνια, όταν πλέον το έργο είναι «σε ασφαλή χέρια», στο αμερικανικό μουσείο, και δεν υπήρχε πλέον πιθανότητα αποτροπής της εξαγωγής του από το ευρωπαϊκό έδαφος. Και αυτό για έναν ερευνητή συνιστά μια στάση επιστημονικά και ηθικά ανάρμοστη απέναντι στη διεθνή επιστημονική κοινότητα.

Οι εργασίες καθαρισμού και αποκατάστασης

Ένα ακόμα κρίσιμο σημείο αφορά το γεγονός ότι στο Cleveland το γλυπτό υποβλήθηκε σε εργασίες αποκατάστασης και καθαρισμού σε βάθος. Ο *Απόλλων Σαυροκτόνος* κατά πάσα πιθανότητα είχε ήδη υποβληθεί σε καθαρισμό σε ένα ή περισσότερα στάδια της μεταφοράς του από τον τόπο εύρεσης ως τους αδερφούς Aboutaam. Πριν από την παρουσίαση του αγάλματος στο κοινό, οι συντηρητές του μουσείου του Cleveland πραγματοποίησαν έναν ακόμα καθαρισμό, επιφανειακό και εσωτερικό. Ο στόχος, προφανώς, ήταν να μπορέσουν οι επισκέπτες να θαυμάσουν το έργο σε όλη του τη μεγαλοπρέπεια. Ωστόσο, με αυτές τις επεμβάσεις οι συντηρητές αφαίρεσαν, μεταξύ άλλων, τα υπολείμματα και τις επικαθίσεις που, όταν συλλέγονται και εξετάζονται, μπορούν να δώσουν πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία και τις συνθήκες εντοπισμού ενός έργου: από τις τεχνικές και τον τόπο κατασκευής του, στον οποίο μπορεί να μας οδηγήσει η σύνθεση του πηλού και τα υπολείμματα της διαδικασίας τήξης του χαλκού, ως το περιβάλλον εύρεσής του, το οποίο αποκαλύπτουν τα ιζήματα και τα μικροσκοπικά υπολείμματα χλωρίδας και πανίδας, χερσαίας ή θαλάσσιας, που περιέχει. Με αυτές τις βάνουσες επεμ-

βάσεις «αποκατάστασης», αν και με κίνητρα αισθητικά, οι συντηρητές του Μουσείου Τέχνης του Cleveland ή άλλοι πριν από εκείνους ουσιαστικά διέγραψαν, σκόπιμα ή όχι, κάθε ίχνος και κάθε τεκμήριο που θα μπορούσε ενδεχομένως να διαψεύσει την εκδοχή των γεγονότων όπως αυτή παρουσιάστηκε από τους πωλητές και τους αγοραστές και να αποδείξει ίσως μια διαφορετική προέλευση του αγάλματος. Διαγράφοντας τα ίχνη αυτά, διαγράφουν κατά κάποιον τρόπο και την ίδια τη μνήμη της διαδικασίας: σε όλες τις φωτογραφίες που έχει δη-

μοσιοποιήσει το μουσείο το άγαλμα διακρίνεται ήδη απολύτως καθαρισμένο. Είτε υπάρχουν στο αρχείο είτε όχι, οι υπεύθυνοι του μουσείου επιμένουν να μη δημοσιεύουν φωτογραφίες ή δεδομένα σχετικά με την κατάσταση του αγάλματος πριν από τις εργασίες καθαρισμού. Ωστόσο, οι ίδιοι οι συντηρητές του μουσείου, χωρίς να το θέλουν, αυτο-ενοχοποιούνται: πράγματι, όταν ισχυρίζονται ότι έκαναν αναλύσεις, εμμέσως παραδέχονται πως, όταν το άγαλμα περιήλθε στην κατοχή τους, υπήρχαν ακόμη στο εσωτερικό του ή στην επιφάνειά του κάποια υπολείμματα προς ανάλυση. Οι συντηρητές του Μουσείου Τέχνης του Cleveland ισχυρίζονται ότι υπέβαλαν το άγαλμα σε σειρά αναλύσεων, με βάση τις οποίες θεωρούν ότι το γλυπτό θα μπορούσε να έχει έλθει στο φως πριν από 100 έως 500 έτη, ενώ η βάση πρέπει να αποτελεί προσθήκη του 17ου ως και του 19ου αιώνα, αλλά δεν γνωρίζουμε ποιες αναλύσεις πραγματοποίησαν, με ποιες μεθοδολογίες, τι αποτελεί δεδομένο και, αντιθέτως, τι συνιστά ερμηνεία. Και χωρίς αυτές τις ακριβείς πληροφορίες, τα συμπεράσματα του Μουσείου του Cleveland δεν έχουν ίχνος επιστημονικής εγκυρότητας.

Ελβετική νομοθεσία και χρονοδιάγραμμα της αγοραπωλησίας

Αλλά η πιο ενδιαφέρουσα σύμπτωση αφορά ίσως τη μεταφορά του αγάλματος από τη «Phoenix Ancient Art. S.A.» της Ελβετίας στις ΗΠΑ. Η Ελβετία, πράγματι, ενώ ήδη από το 1962 είχε επικυρώσει τη Σύμβαση της Χάγης του 1954 για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τη διάρκεια ένοπλων συγκρούσεων, δεν επικύρωσε με εξίσου ταχείς ρυθμούς τη Σύμβαση της Unesco του 1970 κατά της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών. Το έπραξε μόλις μεταξύ των ετών 2003 και 2004: στις 12 Ιουνίου 2003 η Ομοσπονδιακή Συνέλευση ενέκρινε την επικύρωση της Σύμβασης της Unesco, η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 3 Ιανουαρίου 2004. Στη συνέχεια η Βουλή της Ελβετίας ενέκρινε και τον νέο νόμο περί της διεθνούς κυκλοφορίας πολιτιστικών αγαθών, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιουνίου 2005. Με αυτά τα μέτρα η Ελβετία άρχισε να υποχρεώνει εμπόρους και οίκους δημοπρασιών να εξακριβώνουν και να τεκμηριώνουν με σαφή τρόπο την προέλευση των αντικειμένων και την ταυτότητα προμηθευτών και πελατών, υιοθετώντας την υποχρεωτική δήλωση στις

τελωνειακές αρχές, στην οποία απαιτείται να δηλώνεται λεπτομερώς ο τύπος του πολιτιστικού αγαθού, ο τόπος προέλευσης και, σε περίπτωση που προκύπτει από αρχαιολογικές ή παλαιοντολογικές αναλύσεις, ο τόπος εύρεσης. Επιπλέον, απαιτείται να δηλώνεται αν το πολιτιστικό αγαθό έχει εξαχθεί από κράτος που έχει προσχωρήσει στη Σύμβαση της Unesco και αν για την εξαγωγή του αντικειμένου έχει χορηγηθεί ειδική άδεια. Η εισαγωγή ενός πολιτιστικού αγαθού που συνοδεύεται από ανακριβείς δηλώσεις, κατά παράβαση των διατάξεων του νόμου ή μιας διμερούς συμφωνίας, θεωρείται παράνομη. Στην περίπτωση αυτή ο νέος ελβετικός νόμος παραχωρεί στους νόμιμους ιδιοκτήτες (κράτη ή ιδιώτες) χρονικό διάστημα τριάντα ετών ώστε να αποδείξουν την παράνομη προέλευση του πολιτιστικού αγαθού και να απαιτήσουν την επιστροφή του. Συνεπώς, το χρονικό διάστημα μεταξύ του 2003 και του 2006 σηματοδοτεί μια αποφασιστική αλλαγή στάσης από πλευράς της Ελβετίας, η οποία μέχρι εκείνη τη στιγμή, χάρι στην πολύ πιο ανεκτική και φιλελεύθερη νομοθεσία της, αποτελούσε επί μακρόν έναν παράδεισο για τους τυμβωρύχους και τους παράνομους εμπόρους έργων τέχνης. Και υπάρχει άλλη μια εξαιρετική σύμπτωση: ο επιμελητής ελληνικών και ρωμαϊκών αρχαιοτήτων του Μουσείου Τέχνης του Cleveland, Michael Bennett, ισχυρίζεται ότι το άγαλμα του *Απόλλωνος* έφθασε στο Cleveland στις 23 Μαΐου 2003, στο παρά πέντε της έγκρισης και επικύρωσης από πλευράς της Ελβετίας της Σύμβασης της Unesco του 1970 κατά της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών.

Πρόκειται για μια σύνθετη επιχείρηση αγοραπωλησίας έναντι, καθώς φαίνεται, πέντε εκατομμυρίων δολαρίων αλλά και μεταφοράς ενός πολύτιμου έργου τέχνης, η οποία ολοκληρώθηκε σε χρόνο ρεκόρ, αν ισχύουν όσα διατείνεται ο Michael Bennett, ότι δηλαδή είχε δει το άγαλμα στη Γενεύη μόλις έναν μήνα, και κάτι παραπάνω, νωρίτερα, στις 15 Απριλίου 2003. Και, δεδομένου ότι το Μουσείο Τέχνης του Cleveland δημοσιοποίησε την αγορά του *Απόλλωνος Σαυροκτόνου* μόλις έναν χρόνο περίπου αργότερα, στις 22 Ιουνίου 2004, θα ήταν θεμελιώδους σημασίας το αμερικανικό μουσείο να δημοσιεύσει έγγραφα και αποδείξεις της ημερομηνίας αγοράς του αγάλματος και της άφιξής του σε αμερικανικό έδαφος, για να αποδείξει ενδεχομέ-

ως ότι αυτά όντως είναι προγενέστερα της έγκρισης, της επικύρωσης και της έναρξης ισχύος της Σύμβασης της Unesco του 1970 από πλευράς της Ελβετίας. Παρόλα αυτά, μέχρι σήμερα δεν έχουν δημοσιευτεί έγγραφα που να αποδεικνύουν τους ισχυρισμούς του Michael Bennett.

Αναπάντητα ερωτήματα

Απαιτούνται αποδεικτικά στοιχεία για να δοθεί εξήγηση σε σειρά ερωτημάτων που παραμένουν αναπάντητα. Καταρχάς, η Lucia Marinescu, όπως είπαμε, το 2003 ανακοίνωσε ότι είχε δει το άγαλμα σε κομμάτια σε έναν ιδιωτικό κήπο της πρώην Ανατολικής Γερμανίας, το 1994. Γιατί το ανακοίνωσε αυτό μόλις τον Μάιο του 2003, δηλαδή εννέα ολόκληρα χρόνια αφότου είδε το άγαλμα, σύμφωνα, φυσικά, με όσα ισχυρίζεται; Ο Michael Bennett ανέφερε χρόνους και μεθόδους σχετικά με την αγορά του αγάλματος και τη μεταφορά του στο Cleveland χωρίς να προσκομίσει το παραμικρό αποδεικτικό στοιχείο. Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε τελικά η αγορά και η μεταφορά του αγάλματος από την Ελβετία στο Cleveland; Γιατί το αμερικανικό μουσείο αποσιώπησε την αγορά του αγάλματος για ένα και πλέον έτος και την ανακοίνωσε μόλις τον Ιούνιο του 2004, δηλαδή αμέσως μετά την έγκριση του νέου νόμου στην Ελβετία και πριν αυτός τεθεί σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2005; Οι συντηρητές του Μουσείου Τέχνης του Cleveland ισχυρίζονται ότι πραγματοποίησαν αναλύσεις στο άγαλμα, με βάση τις οποίες διατείνονται ότι θα μπορούσε να έχει έλθει στο φως πριν από 100 ως και 500 χρόνια, ενώ η βάση προστέθηκε μεταξύ του 17ου και του 19ου αιώνα. Ποιες αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν; Ποιες μεθοδολογίες ακολουθήθηκαν; Τι από όλα αυτά είναι πραγματικά δεδομένα και τι ερμηνευτικές υποθέσεις;

Σε ό,τι αφορά τις αναλύσεις που πραγματοποιήσαν στο άγαλμα οι συντηρητές του αμερικανικού μουσείου, όπως εξηγήσαμε ήδη, επί του παρόντος δεν μπορούν να θεωρηθούν αντικειμενικές και επιστημονικά αξιόπιστες. Η μοναδική πιθανότητα να γίνουν προσιτά τα στοιχεία θα ήταν εάν το Μουσείο Τέχνης του Cleveland συμφωνούσε να πραγματοποιηθούν νέες αναλύσεις από εξωτερική και προσβάσιμη επιστημονικο-τεχνική επιτροπή, όπου θα συμμετέχουν μεταξύ άλλων και τεχνικοί εμπειρογνώμονες από χώρες, όπως η Ελλάδα και η

Ιταλία, οι οποίες υποπτεύονται ότι το άγαλμα ενδέχεται να έχει απομακρυνθεί παρانونώς από την επικράτειά τους. Οι αναλύσεις αυτές θα πρέπει να έχουν ως στόχο να εξακριβωθεί η χρονολόγηση σε κάθε τμήμα του αγάλματος, η παρουσία ή όχι των λεγόμενων «άφαντων ελασμάτων», ώστε να διαπιστωθεί αν πρόκειται για πρωτότυπο χάλκινο αρχαιοελληνικό άγαλμα ή για χάλκινο ρωμαϊκό αντίγραφο ή ενδεχομένως και για έργο της σύγχρονης εποχής ή για πλαστό σύγχρονο άγαλμα· η χρονολόγηση της βάσης· η δυναμική της ρηγμάτωσης· οι τρόποι και η χρονολόγηση των επεμβάσεων της συναρμολόγησης και της αποκατάστασης· η ταυτοποίηση όλων των επεμβάσεων αποκατάστασης, αρχαίων και σύγχρονων· η κατά προσέγγιση χρονολόγηση της ανακάλυψης· το αρχαιολογικό περιβάλλον εντοπισμού, ειδικά αν πρόκειται για ανακάλυψη σε χερσαία ή υποθαλάσσια περιοχή· η σύνθεση του μεταλλικού κράματος σε καθένα από τα επιμέρους τεμάχια που συναποτελούν το άγαλμα (συμπεριλαμβανομένων του αριστερού πήχεως/παλάμης και της σαύρας, που δεν έχουν ενσωματωθεί στο σύνολο) και συνεπώς εάν και κατά πόσον ανήκουν όλα τα τεμάχια στο ίδιο άγαλμα· κάθε άλλο πιθανό στοιχείο ή χρήσιμη ένδειξη για την αποσαφήνιση της προέλευσης του αγάλματος, ειδικότερα σε σχέση με μια πιθανή προέλευση από υποθαλάσσιες ή χερσαίες λαθρονασκαφές στην Ιταλία.

Συμπέρασμα

Συμπερασματικά, κανένα έγγραφο δεν δημοσιεύτηκε ποτέ που να αποδεικνύει τις διάφορες υποτιθέμενες πράξεις αγοραπωλησίας ή τις ημερομηνίες μεταφοράς μεταξύ διαφόρων τοποθεσιών και μεταξύ χωρών ή τις ενέργειες συντήρησης και καθαρισμού του αγάλματος πριν και μετά την άφιξή του στο Cleveland. Είναι όντως πιθανό οι αδελφοί Aboutaam και το Μουσείο Τέχνης του Cleveland, θορυβημένοι από την επικείμενη νομοθετική στροφή στην Ελβετία, να έσπευσαν να ολοκληρώσουν την αποστολή, αλλά αυτό μένει να αποδειχθεί. Αν, αντιθέτως, η αγοραπωλησία και η μεταφορά του αγάλματος σε αμερικανικό έδαφος πραγματοποιήθηκαν αφότου τέθηκε σε ισχύ ο νέος νόμος στην Ελβετία, είναι απαραίτητο να εξακριβωθεί αν οι πωλητές τήρησαν όλους τους ελέγχους και, σε αυτή την περίπτωση, απαιτείται να προσκο-

μίσουν όλα τα προβλεπόμενα από τον νέο νόμο έγγραφα τεκμηρίωσης· διαφορετικά τόσο η αγοραπωλησία, όσο και η μεταφορά στις ΗΠΑ, θα πρέπει να θεωρηθούν παράνομες ενέργειες.

Όσο πιο πολύ επιχειρούμε να εμβαθύνουμε στην υπόθεση του *Απόλλωνος Σαυροκτόνου* στο Μουσείο Τέχνης του Cleveland ανακλύπουν, αντί για απαντήσεις, τόσο περισσότερα ερωτήματα. Λαμβάνοντας υπόψιν όλες τις ανωτέρω επισημάνσεις, η αρχαιολογική κοινότητα οφείλει, για λόγους επιστημονικούς αλλά και ηθικούς, να αναρωτηθεί σχετικά και να προσπαθήσει να αναζητήσει την πραγματική προέλευση του αγάλματος. Η ανασύσταση της ιστορίας και των περιπετειών ενός αρχαιολογικού ευρήματος που εμφανίστηκε από το πουθενά στην αγορά αρχαιοτήτων είναι, ωστόσο, πάντα εξαιρετικά περίπλοκη. Χρειάζεται να ανιχνεύσουμε και να αναλύσουμε με κριτικό πνεύμα, βήμα προς βήμα, την εκδοχή των γεγονότων που υποστηρίζεται από πωλητές και αγοραστές, αποκαλύπτοντας ενδεχόμενες ασυνέπειες ή ψεύδη, και να εντοπίσουμε τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να βοηθήσουν στον προσδιορισμό της πραγματικής προέλευσης του γλυπτού.

Μετάφραση από τα Ιταλικά

Βιολέττα Ζεύκη

Αρχαιολόγος & Μεταφράστρια

Βιβλιογραφία

- Ajootian A. 1996, «Praxiteles», στο Palagia O., Pollitt J.J., *Personal Styles in Greek Sculpture*, Cambridge, 91-129.
- Corso A. 1988, *Prassitele: fonti epigrafiche e letterarie, vita e opere*, Ρώμη.
- Corso A. 2004, *The art of Praxiteles. The Development of Praxiteles Workshop and its Cultural Tradition until the Sculptor's Acme*, Ρώμη.
- Corso A. 2013, *The Art of Praxiteles IV*, Ρώμη, 93-99, σμμ. 135.
- Geominy W. 2004, «Praxiteles», στο Vollkommer R. (επιμ.), *Knstlerlexikon der Antike*, Μόναχο-Λειψία, 305-313.
- Κάλτσας Ν. & Δεσπίνης Γ. 2007, *Πραξιτέλης. Κατάλογος έκθεσης*, Αθήνα.
- Marinescu, L. 2004, «Original, copie, representation antique? Quelques considerations sur les images d'Apollon Sauroktonos», στο Muçeteanu, C., Marinescu, L. (επιμ.), *The Antique Bronzes: typology, chronology, authenticity. The acta of the 16th International Congress of Antique Bronzes organized by the Romanian National History Museum*, Bucharest, May 26th-31st 2003, Βουκουρέστι, 301-304.
- Pasquier A. & Martinez J-L. 2007, *Praxitèle, catalogue of the exhibition at the Louvre Museum*, Παρίσι.
- Preissshofen R. 2002, «Der Apollon Sauroktonos des Praxiteles», *Antike Plastik* 28, 41-110.
- Von Stosch Ph. 1724, *Gemmae antiquae caelatae*, Άμστερνταμ.
- Winckelmann J.J. 1760, *Description Des Pierres Gravées Du Feu Baron de Stosch dediée a son eminence Monseigneur le Cardinal Aléxandre Albani par m. l'abbé Winckelmann bibliothecaire de son eminence*, Φλωρεντία.

Σημειώσεις

1. Corso 2013, 93-99, σμμ. 135· Preissshofen 2002, 41-110.
2. Ρώμη, Μουσεία Βατικανού, Μουσείο Pio Clementino, ύψος 1,67 μ. (αρχ. κατ. MV.750.0.0).
3. Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, ύψος 1,49 μ. (αρχ. κατ. Ma 441).
4. Σχετικά με τον Πραξιτέλη: Corso 1988· Ajootian 1996, 91-129· Pasquier & Martinez 2007· Geominy 2004, 305-313· Κάλτσας 2007.
5. Corso 2004.
6. Γάιος Πλίνιος Β', *Naturalis Historia*, XXXVI, 20-23.
7. Γάιος Πλίνιος Β', *Naturalis Historia*, XXXIV, 69-70: «*Praxiteles quoque, qui marmore felicior, ideo et clarior fuit, fecit tamen et ex aere pulcherrima opera: [...] fecit et puberem Apollinem subrepenti lacertae comminus sagitta insidiantem, quem sauroctonon vocant*».
8. Winckelmann 1760.
9. Von Stosch 1724.
10. Απόσπασμα από το πρωτότυπο αγγλικό κείμενο του Δελτίου Τύπου του Μουσείου Τέχνης του Cleveland: «*Preliminary scientific tests on the extent of corrosion and alloy composition show that the statue is of ancient date, but that the base dates from the 17th to 19th century. Analysis of the corrosion seen on the lead solder used to attach the statue to the base shows that the statue was joined to the base before 1900, and probably much earlier. This research affirms that the statue had been excavated more than 100 years ago,*

and possibly as long as 500 years ago. [...]. The statue had been a part of a private estate in the eastern part of Germany, later to become communist East Germany (GDR), well before World War II. The work was installed in the garden and considered to be late 18th or 19th century. After German reunification in 1990, Ernst-Ulrich Walter reclaimed his family's estate and rediscovered the sculpture in pieces. In 1994, Dr. Lucia Marinescu, former Director of the National History Museum of Romania, first viewed the work in fragments while touring the estate. In 1994 the sculpture was sold and subsequently reassembled and restored. In May 2003, Dr. Marinescu presented a paper on the sculpture at the 16th International Congress of Antique Bronzes. The work was acquired by The Cleveland Museum of Art from the Geneva gallery of Phoenix Ancient Art S.A.».

11. Marinescu 2004, 301-304.

Πρόελευση εικονογράφησης

1-5. Μουσείο Τέχνης του Cleveland (Δελτίο Τύπου). **6.** Μουσεία Βατικανού. **7.** Μουσείο Λούβρου.

ABSTRACT

**A statue of unknown origin by Praxiteles
Apollo Sauroktonos in the Cleveland Museum of Art**

Tsao Cevoli
Archaeologist

Themes in Archaeology 2021, 5(3): 387 - 398

On June 22, 2004, the Cleveland Museum of Art announced the acquisition of a bronze statue, *Apollo Sauroktonos*, already known to scholars from numerous copies of the Roman period. Unlike the other examples, this one is not in marble, but in bronze: it could be the original bronze work by Praxiteles. Regarding the provenance of the statue, the official version provided by the seller and the buyer is not very convincing and lacks the support of documentary evidence. Equally unacceptable are the statements made by technicians on the basis of scientific analyses of which data, methods and procedures remain unknown. Almost 20 years after the acquisition of the statue, there are many points which the Cleveland Museum of Art has never made clear and which could dispute the legality of the American museum's possession.

Key words: Apollo Sauroktonos, Praxiteles, Cleveland Museum of Art, classical sculpture, illicit trafficking of antiquities